

Úvaha nad pojetím dispoziční zásady v občanském právu procesním

ALENA WINTEROVÁ

I. Dispoziční zásada je jednou ze základních zásad, ovládajících civilní právo procesní. Spolu se zásadou projednací, s níž úzce souvisí, vytváří ono specifikum, které civilní sporný proces výrazně odlišuje od procesů jiných, tedy zejména od trestního procesu a administrativního (správního) procesu.

Tento specifický charakter civilního procesu byl a je (obecně řečeno) určován charakterem hmotněprávních vztahů, jejichž ochraně proces slouží. Občanský proces poskytuje ochranu ohroženým nebo porušeným subjektivním právům, která vyplývají z občanskoprávních, pracovních, rodinných a družstevních vztahů. Jsou to převážně právní vztahy označované dříve jako soukromoprávní, pro něž je typická jednak rovnost stran, jednak volná dispozice (nakládání) předmětem právního vztahu a smluvní volnost a konečně dispozitivní povaha norem objektivního práva, které je regulují.

Uvedené typické znaky dřívějších soukromoprávních vztahů (které se samozřejmě nikdy neuplatňovaly bezvýjimečně) nepochybně ovlivnily v průběhu jeho vývoje charakter novodobého civilního procesu a vtiskly mu ty rysy, které označujeme jako dispoziční a projednací princip.

Lze si však položit otázku, zda jsou tyto znaky určující i pro socialistický civilní proces a jeho chápání dispoziční zásady. Zda a do jaké míry ovlivňuje měnící se charakter hmotného práva, kterému proces slouží, pojetí dispoziční zásady v procesu (a to zejména z hlediska omezování dispozitivních a zvyšování počtu kogentních norem v odvětvích hmotného práva, o která zde jde).

Podstatou procesní dispoziční zásady z hlediska naznačeného vztahu hmotného a procesního práva se chci zabývat v této úvaze.

II. Pojem dispoziční zásady je v procesualistické literatuře vykládán v tom smyslu, že dispozice (nakládání) předmětem řízení a řízením samým — zcela obecně řečeno iniciativa — zásadně náleží jinému subjektu než soudu, a to buď převážně účastníku řízení (širší pojetí dispoziční zásady), nebo výlučně účastníku řízení (užší pojetí dispoziční zásady). Širší pojetí připouští jako součást dispozičního principu i iniciativu jiných subjektů

řízení, tj. prokurátora a národního výboru. V užším pojetí je projevem dispozičního principu pouze iniciativa účastníků řízení.

Rozlišuje se přitom dispozice předmětem řízení (tj. subjektivním právem nebo zákonem chráněným zájmem, o jejichž ochranu v řízení jde)¹⁾ a dispozice řízením, procesem²⁾ nebo také procesními prostředky k ochraně práva.³⁾

Přes některé terminologické odlišnosti je zde mezi autory obsahová shoda. V prvním případě jde o nakládání subjektivním právem, které je předmětem řízení (o možnosti nakládat v právním smyslu zájmem nebo chráněným zájmem lze hned v úvodu vyslovit pochybnost). Ve druhém případě jde o nakládání řízením, které samo je prostředkem ochrany subjektivního práva.

Zároveň se při výkladu pojmu dispoziční zásady zdůrazňuje, že, ačkoli se rozlišuje dispozice řízením a dispozice předmětem řízení, jde o dvě stránky téhož jevu, neboť není myslitelné řízení bez předmětu, ani předmět řízení bez řízení.⁴⁾

Tato argumentace sama již vyvolává určité pochybnosti, lépe řečeno spíše otázku zatemňuje, než by ji objasňovala. Považujeme-li za předmět řízení subjektivní právo, jemuž má být poskytnuta řízením ochrana, pak toto subjektivní právo je jistě myslitelné bez řízení a též dispozice tímto právem, pokud je přípustná, je myslitelná bez jakéhokoli řízení. Nejde zde však o argumentaci, nýbrž o tvrzení samo, že totiž dispozice řízením a dispozice předmětem řízení jsou dvě stránky téhož. V něm je totiž, podle mého názoru, ukryta podstata problému a teprve po jeho rozboru a vyvrácení se můžeme dobrat nějaké (byť diskusní) odpovědi na otázky položené v úvodu.

Nepochybně je třeba rozlišovat mezi dispozicí řízením a dispozicí předmětem řízení. V obou případech jde o pojem a institut procesního práva. To je jasné u dispozice řízením, méně už jasné u dispozice předmětem řízení. Nejasnost pramení z nedostatečného rozlišení procesních a hmotně-právních úkonů, a proto je třeba napřed věnovat, byť i krátce, pozornost této obecně teoretické otázce.

III. Jakákoli dispozice v procesu, ať už jde o nakládání řízením nebo jeho předmětem, se může uskutečnit výlučně a jen cestou procesního úkonu.

Procesní úkon můžeme vymezit jako právní úkon, tj. projev nebo jednání určitého subjektu, který je upraven procesním právem a kterému procesní právo přiznává nějaké procesní účinky. Těmito účinky se rozumí

1) Učebnice Občanské právo procesní, Orbis 1963, str. 36; Komentář k občanskému soudnímu řádu, I. díl, Orbis 1957, str. 38.

2) Cit. učebnice, tamtéž.

3) Cit. Komentář, tamtéž; Nesrovnal: Dispoziční zásada, Právníké štúdie 1/1969, str. 101.

4) Cit. učebnice, tamtéž; stejně Nesrovnal: cit. práce, str. 86.

vliv na konkrétní proces, tj. vliv na zahájení, průběh a ukončení procesu, jinak řečeno vliv na vznik, změny a zánik procesněprávního poměru.

Procesní úkony vykonávají všechny subjekty řízení, především soud a účastníci řízení. Jejich jednotlivé procesní úkony na sebe navazují, vzájemně se doplňují a tím vytvářejí dynamický celek (proces, postup), jehož dovršením je zpravidla konečné rozhodnutí ve věci.

Z hlediska našeho tématu, tj. dispozice v procesu, nás zajímají pouze procesní úkony účastníků, nikoli soudu.⁵⁾

Účastníci řízení jsou právními subjekty a zpravidla jsou (nebo mohou být) účastníky hmotněprávních vztahů, o něž v procesu jde. Mohou proto činit též hmotněprávní úkony, a to nejen mimo řízení, ale i v jeho rámci. Hmotněprávní a procesní úkony je však nezbytné rozlišovat: procesní úkon musí být posuzován podle procesního práva, a to i tehdy, je-li současně úkonem hmotněprávním, má-li mít účinky procesním právem předvídané.

Základní rozdíl v posuzování hmotněprávních a procesních úkonů spočívá v tom, že, ač u obou jde o projev vůle jednajícího subjektu, platí v oblasti hmotného práva teorie vůle a v oblasti procesního práva teorie projevu. To znamená, že u hmotněprávního úkonu je rozhodující skutečná vůle jednajícího subjektu a nedostatek skutečné vůle nebo její vady způsobují neplatnost právního úkonu.

Naproti tomu u procesního úkonu je rozhodující projev, přičemž nedostatek skutečné vůle nebo její vady jsou irrelevantní. (Rozhodující je ovšem obsah, smysl projevu. Občanský soudní řád stanoví, že každý procesní úkon je třeba posoudit podle jeho obsahu, i když by byl nesprávně označen. Tu však jde o něco jiného, než jsou náležitosti vůle podle hmotného práva, tu jde skutečně jen o nesprávné označení úkonu.) U procesních úkonů nemůžeme hovořit o jejich platnosti či neplatnosti ve smyslu hmotněprávní teorie.

To neznamená, že každý procesní úkon bez výjimky vyvolá zamýšlený procesní účinek. Takový účinek vyvolá v zásadě pouze procesní úkon, který je bezvadný, přípustný a účinný.

Vadnost procesního úkonu (jeho neúplnost nebo nedostatečnost) posuzuje ovšem platný občanský soudní řád velmi tolerantně, umožňuje doplnění a opravu vad se zachováním účinku a teprve není-li přes poučení soudem odstraněna taková vada, která vůbec znemožňuje provedení řízení (např. v žalobě nebude označen žalovaný), musí být řízení zastaveno.

Nepřípustný procesní úkon (platí to zejména o opravných prostředcích) je takový procesní úkon, který nesplňuje buď subjektivní, nebo objektivní předpoklady procesním právem stanovené, tj. je učiněn po uplynutí procesní lhůty, osobou neoprávněnou nebo není v daném případě vůbec dovolen. I nepřípustný procesní úkon vyvolává procesní účinky, spočívající v tom, že soud o něm musí rozhodnout, ovšem jiné, než byly zamýšleny.

⁵⁾ Zvláštní postavení v procesu má prokurátor a národní výbor. Pro jejich procesní úkony platí, ovšem s jistými odchylkami, to, co pro procesní úkony účastníka. O tom viz dále.

Konečně může být procesní úkon neúčinný, a to tehdy, jestliže zákon k jeho účinnosti vyžaduje souhlas soudu a tento souhlas je v daném případě odepřen. Jde o případ dispozičních procesních úkonů, jako je zpětvzetí nebo změna žaloby, soudní smír apod., které soud posuzuje z hlediska souladu se zájmem společnosti, popřípadě se zákonem. Takový procesní úkon vždy vyvolává povinnost soudu o něm rozhodnout, ovšem není-li mu přiznána účinnost, nevyvolává zamýšlené procesní účinky.

Nikdy však nemůžeme hovořit o neplatnosti procesního úkonu. Všechny procesní úkony jsou platné, pokud byly učiněny subjektem k tomu způsobilým (subjektem, který má procesní způsobilost).

Zmíněný rozdíl mezi hmotněprávními a procesními úkony plyne z toho, že procesní úkony jsou méně samostatné než úkony hmotněprávní a nemají zdaleka tak závažné důsledky pro subjektivní hmotné právo. Zatímco hmotněprávní úkon samostatně vyvolává účinky ve sféře subjektivních práv, je procesní úkon pouze dílčí složkou procesu, která má vliv na proces, tj. na postup při poskytování ochrany, nikoli však na subjektivní právo samo.

Pro tuto odlišnou povahu procesních úkonů, pro jejich, lze snad říci menší závažnost, nemusí procesní právo vyvozovat důsledky z případných vad vůle u procesních úkonů a může vycházet jen z projevu. Ze stejných důvodů mohou procesní předpisy připustit ve značné míře možnost dodatečné změny, zpětvzetí či jiné nápravy procesních úkonů již učiněných.

Rovněž praktické důvody svědčí pro aplikaci teorie projevu v pojetí procesních úkonů. Proces musí probíhat rychle a účelně. Zkoumání platnosti jednotlivých procesních úkonů by znamenalo tříštění procesu, komplikace a oddalování nebo i znemožnění jeho cíle, tj. poskytnutí ochrany tomu, kdo se jí dovolává.⁶⁾

IV. Pro vymezení obsahu procesní dispoziční zásady mohou být rozhodné pouze procesní úkony, neboť ty, ve svém celku, právě proces tvoří a vedou k výsledku, jehož má být dosaženo.

Procesní dispoziční úkony se v teorii dělí na ty, kterými se disponuje (nebo převážně disponuje) subjektivním právem, tj. předmětem řízení, a ty, kterými se disponuje (nebo převážně disponuje) řízením.⁷⁾

Procesní úkony, kterými se disponuje řízením (úkony procesní dispozice) jsou typicky žaloba, jíž se řízení zahajuje, změna žaloby, zpětvzetí žaloby, návrh na přerušování řízení (tzv. klid řízení), návrh na vydání předběžného opatření, opravné prostředky, návrh na nařízení výkonu rozhodnutí. Těchto procesních úkonů, které platný občanský soudní řád upravuje, je samozřejmě více a není třeba je na tomto místě vypočítávat.

Procesní úkony, kterými se disponuje předmětem řízení, jsou svou pod-

⁶⁾ Srov. k této problematice H o r a: Procesní úkony, Praha 1907.

⁷⁾ Podle toho se někdy rozlišuje tzv. materiální dispozice, tj. dispozice předmětem řízení a tzv. procesní dispozice, tj. dispozice řízením; srov. A b r a m o v: Občiansky proces SSSR, Bratislava 1951, str. 31; stejně S i e d l e c k i: Zarys postępowania cywilnego, Warszawa 1968.

statou úkony hmotněprávní dispozice. Správně uvádí Nesrovnal,⁸⁾ že v procesu lze „disponovat jen těmi subjektivními právy, kterými je možno disponovat i mimo občanský proces“. Těžko však už bez výhrad souhlasit s jeho dalšími vývody, když, vycházejí pouze z hmotného práva, pokládá za procesní dispoziční úkon prakticky každý hmotněprávní úkon, kterým se nakládá subjektivním právem, pokud je učiněn v rámci procesu. Přitom okolnost, zda se takový úkon realizuje v rámci procesu nebo mimo tento rámec, je i podle autora víceméně náhodná. Taková okolnost však nepochybně nemůže být kritériem pro rozlišení hmotněprávního a procesního úkonu.

Jak už bylo řečeno, procesním úkonem je takový úkon, který má procesní účinky, přiznané mu procesním právem. Těmito účinky můžeme rozumět vliv na další průběh řízení, popř. na skončení řízení, nemůžeme však jimi rozumět pouze vliv na obsah rozhodnutí ve věci. Takový vliv má samozřejmě každý hmotněprávní úkon i každá jiná hmotněprávní skutečnost, ať nastaly v řízení nebo mimo řízení. To však plyne z toho, že účelem řízení je poskytování ochrany subjektivním právům; má-li soud poskytnout ochranu svým rozhodnutím, musí zjistit skutečný stav věci a podle něho rozhodnout. Neznamená to ale, že hmotněprávní relevantní skutečnosti a úkony jsou vždy úkony procesními, když samy o sobě procesní účinky nemají. Takové stanovisko vede k směšování hmotněprávních a procesních úkonů, které, jak už bylo řečeno, je třeba posuzovat podle zcela odchylných hledisek.

I když tedy úkony, kterými se disponuje předmětem řízení, jsou svou podstatou úkony hmotněprávní dispozice, musí být procesním právem „povýšeny“ na úkony procesní, mají-li být relevantní z procesního hlediska, a tím i pro obsah dispoziční zásady procesní.

Procesním úkonem, kterým se disponuje předmětem řízení, je tedy podle zastávaného stanoviska pouze soudní smír. Nejsou jimi podle platného občanského soudního řádu vzdání se práva a uznání práva, dříve typické procesní dispoziční úkony, které v sobě spojovaly materiální i procesní dispozici.⁹⁾

To ostatně potvrzuje i znění důvodové zprávy k občanskému soudnímu řádu, kde se říká, že „s uznáním a vzdáním se práva nejsou spojeny žádné zvláštní procesní účinky. Platnost těchto úkonů posuzuje soud podle hledisek stanovených hmotným právem“.

Protože právě v souvislosti s uznáním a vzdáním se práva vzniká nejen v praxi, ale i v teorii mnoho nejasností, pokusíme se právě na nich ukázat to, co bylo obecně řečeno o procesních a hmotněprávních úkonech.

V. Uznání a vzdání se práva (nároku) jako procesní úkony upravoval jak civilní soudní řád platný u nás do konce roku 1950, tak i občanský soudní řád z r. 1950, který platil do 31. března 1964.

⁸⁾ Viz článek cit. pod pozn. 3.

⁹⁾ Jinak Nesrovnal v článku cit. v pozn. 3.

Podle § 394 c. ř. s. jestliže se žalobce vzdá vymáhaného nároku, má být žaloba k návrhu žalovaného rozsudkem zamítnuta na základě vzdání. Podle § 395 c. ř. s. jestliže žalovaný uzná nárok proti němu vznesený, má být k návrhu žalobce podle tohoto uznání rozhodnuto rozsudkem. Civilní řád soudní tedy upravoval zvláštní rozsudek na základě vzdání a rozsudek na základě uznání, které byl soud povinen vydat, jakmile byly splněny podmínky pro jejich vydání. Rozsudek na základě vzdání i rozsudek na základě uznání byly meritorní rozhodnutí, zakládající překážku věci pravomocně rozhodnuté, avšak jejich výrok se neopíral o soudem zjištěný skutkový stav, nýbrž opíral se výlučně o procesní úkony stran. V prvním případě to byl projev žalobcův, že se vzdává vymáhaného nároku a na něj navazující návrh žalovaného, aby podle projevu žalobce bylo rozhodnuto. Ve druhém případě to byl projev žalovaného, že uznává vymáhaný nárok a na něj navazující návrh žalobce, aby bylo rozhodnuto podle projevu žalovaného.

Dispozice řízením je u procesních úkonů vzdání se nároku a uznání nároku nepochybná; spočívá v tom, že soud není dále ani povinen ani oprávněn pokračovat v řízení, nýbrž je vázán úkony účastníků a musí podle nich rozhodnout, aniž by je zkoumal z hlediska hmotněprávního. Stejně tak nepochybná je zde dispozice předmětem řízení, subjektivním právem.

Musí ovšem vždy jít jen o taková subjektivní práva, kterými mohou jejich nositelé volně disponovat. Ani podle civilního řádu soudního by nebylo možné uznání a vzdání se nároku v manželských věcech, neboť jde o nároky (či spíše, v dnešní terminologii, oprávněné zájmy), kterými jejich nositelé volně nakládat nemohou.

Někteří autoři však i zde zastávali názor, že kogentnost norem se vztahuje pouze na právní mimoprocesní (tj. hmotněprávní) úkony stran a nevylučuje procesní uznání či vzdání se nároku se všemi procesními důsledky. Nikoli ve věcech manželských, ale např. v právních vztazích nájemních připouští Šťastný rozsudek na základě uznání, byť se uznáním porušují kogentní ustanovení zákona o ochraně nájemníků. Říká o tom doslovně, že „právní řád je značně shovívavý, přikrýváje pláštíkem své tolerance i takové pravoplatné rozsudky, které odporují kogentním normám materiálním“, a argumentuje tím, že uznání je procesní úkon, kterým žalovaný neuznává ani skutkový, ani právní základ nároku, ale podvoluje se žalobnímu návrhu.

Ke správnosti takového stanoviska lze jistě mít výhrady, ale nalézalo zřejmě oporu v soudní praxi, pro níž představuje jednodušší postup.¹⁰⁾

Rozsudky na základě uznání a na základě vzdání mohly být sepsány zkrácenou formou, bez skutkového odůvodnění (které by zde ani nebylo možné požadovat; jak už bylo řečeno, rozsudek pro uznání či vzdání se

¹⁰⁾ Srov. Šťastný: Civilní žaloba v právu československém, Praha 1934, str. 83 a násl.

neopíral o skutkové zjištění soudu, nýbrž o procesní úkon). Doručovaly se jen na žádost stran.

Také občanský soudní řád z r. 1950 upravoval uznání nároku a vzdání se nároku jako procesní úkony.

Paragraf 74 zák. č. 142/1950 Sb. stanovil: „Dokud soud nerozhodl ve věci samé, může zavázaný před soudem nárok uznat a oprávněný se může před soudem svého nároku vzdát. Soud rozhodne, zda projevu účastníka přizná účinnost. Přizná-li projevu účinnost, nevydá o tom zvláštní usnesení, ale rozhodne podle projevu účastníka.“ Paragraf 76 pak stanovil, že soud takovému procesnímu úkonu nepřízná účinnost, jestliže se projev účastníka příčí zákonu nebo obecnému zájmu.

Jako u všech dispozičních procesních úkonů i zde nastoupila tedy povinnost soudu zkoumat soulad procesního úkonu se zákonem a společenským (obecným) zájmem a popřípadě takovému úkonu odeprít účinnost, jestliže by zde rozpor shledán byl.

Touto zákonnou úpravou byla nepochybně omezena dispoziční volnost účastníků řízení ve prospěch principu materiální pravdy, který se stal vůdčím principem procesního práva v novém lidově demokratickém řádu.

Důvodová zpráva k zák. č. 142/1950 Sb. k tomu uvedla, že procesní úkony účastníků — podle správného chápání jejich dispozičního práva — nemohou přivodit právní následky, které by byly v rozporu se zákonem nebo s obecným zájmem. Proto účinnost procesních úkonů se podrobuje schválení soudu.

Soudní praxe zde stála před otázkou, jak vyhovět požadavku zákona — zkoumat, zda procesní úkon není v rozporu se zákonem či obecným zájmem — a zachovat přitom procesním úkonům jejich dispoziční charakter, pro nějž je nakonec rozhodující projev vůle účastníka. Kdyby totiž soud měl zkoumat celý skutkový stav meritorně dopodrobna, prováděl by vlastně celé řízení, jako by zde procesní úkon nebyl, řízení by se stalo oficiózním a dispoziční procesní úkony by pozbyly smyslu.

S postupem času pozvolna krystalizoval přístup soudní praxe k této otázce následovně:

Dojde-li v průběhu řízení k projevu účastníka o uznání nároku nebo vzdání se nároku, musí soud zkoumat, zda jde o takové subjektivní právo, kterým lze vůbec disponovat, zda se tedy účastník nevzdává nároku, kterého se platně vzdát nemůže. Dále pak soud zkoumal, zda projev účastníka je v souladu s kogentními (nikoli dispozitivními) ustanoveními právního řádu a zda se nepřídčí základním principům socialistického společenského řádu. Jinak však skutkový základ soud nezjišťoval a rozhodl rozsudkem ve smyslu procesního úkonu. Rozsudek soud odůvodnil především procesním úkonem, podle nějž bylo rozhodnuto, a důvody, pro které přiznal procesnímu úkonu účinnost. Neodůvodňoval ho však zjištěným skutkovým stavem a jeho právní kvalifikací.¹¹⁾

¹¹⁾ Srov. Komentář k o. s. ř., díl I, Orbis 1957.

Platný občanský soudní řád, zák. č. 99/1963 Sb. neupravuje jako procesní úkony ani uznání nároku ani vzdání se nároku. To znamená, že za platného právního stavu dispozičními procesními úkony vůbec nejsou, protože procesní právo jim nepřiznává žádné procesní důsledky. Z toho plyne, že projev věřitele (žalobce), kterým se vzdává svého vymáhaného práva, nebo projev dlužníka (žalovaného), kterým uznává vymáhané právo, musí být v procesu posuzován výlučně podle hledisek hmotného práva, a to v zásadě shodně, ať byl takový projev učiněn před řízením nebo v jeho průběhu, před soudem nebo mimo soud, mezi účastníky právního vztahu navzájem (naopak procesní úkony jsou vždy adresovány soudu). Může se zde však uplatnit ustanovení občanského soudního řádu o tom, že hmotněprávní úkon účastníka, učiněný vůči soudu, je účinný také vůči ostatním účastníkům, jakmile se o něm v řízení dozvěděli.

Soud tedy bude muset zkoumat především platnost takového právního úkonu podle § 37–40 občanského zákoníku a podle § 91 OZ (vzdání se práva) a § 110 OZ (uznání práva). Pro oba úkony stanoví občanský zákoník písemnou formu. Lze se domnívat, že dojde-li k projevu před soudem, bude požadavek písemné formy splněn tím, že projev bude protokolován; účastník v takovém případě musí protokol podepsat.

Vzdání se práva podle § 91 OZ je dvoustranný právní úkon, dohoda věřitele s dlužníkem, a proto je třeba nejen projevu věřitele (žalobce), ale též souhlasu dlužníka (žalovaného), aby zamýšlené hmotněprávní účinky nastaly. Uznání práva dlužníkem podle § 110 OZ musí být specifikováno co do důvodu i výše, která nemusí být shodná s výší žalované pohledávky, a k tomu je třeba též pečlivě přihlížet.

Teprve budou-li splněny všechny náležitosti platného právního úkonu, bude soud moci k němu přihlídnout tak jako ke všem ostatním relevantním právním skutečnostem.

Důsledně vzato musí tedy zjišťovat celý skutkový stav a nesmí se spokojit pouze důsledky projevu, byť platného, o uznání či vzdání se práva. Mohl by však snad, jak uvádí Fiala, považovat existenci a výši pohledávky za nepochybné skutečnosti, jsou-li tvrzení účastníků o nich shodná, a vyloučit je tak z dokazování.¹²⁾

Procesně jednodušší bude, jestliže žalobce, který se v průběhu řízení platně vzdal vymáhaného práva, vezme žalobu zpět a soud řízení zastaví, nebo uzavřou-li účastníci soudní smír.

Ježto však je zpětvzetí žaloby i soudní smír v dispozici účastníků, nemusí k nim z různých důvodů dojít a pak bude třeba rozhodnout meritorně rozsudkem. Rozsudek ve věci vydaný musí soud skutkově odůvodnit jako každý jiný rozsudek, nepostačí opřít jeho výrok pouze o daný právní úkon.

V odvolání do rozsudku lze popřípadě namítat i neplatnost právního úkonu vzdání se práva či uznání práva, což u rozsudků na základě vzdání

¹²⁾ Fiala: Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu, AUC 1974, str. 69 a násl.

i na základě uznání (pokud byly procesním právem upraveny) není přípustné.

Je nepochybné, že odstranění uznání a vzdání se práva jakožto procesních úkonů z našeho civilního soudního řízení spíše ztěžuje soudu i účastníkům postup při ochraně subjektivních občanských práv a znamená oslabení dispozičních práv účastníků, ačkoliv celkové tendence v socialistickém procesním právu směřují ke zhospodárnění a urychlení řízení a v poslední době i k posílení dispozičního principu (tak zejména poslední novela o. s. ř. z r. 1973). Nám zde však šlo zejména o demonstraci rozdílu a nezbytnosti rozlišování mezi procesními a hmotněprávními úkony.

VI. V souvislosti s tvrzením, o jehož správnost či nesprávnost nám zde jde, že totiž dispozice řízením a dispozice předmětem řízení jsou dvě stránky téhož jevu, byl také vysloven názor, že dispozice řízením je zpravidla (nebo dokonce vždy) současně dispozicí subjektivním právem, předmětem řízení.¹³⁾

Tady je třeba zastavit se u otázky, co je vlastně dispozice (nakládání) subjektivním právem.

Dispoziční oprávnění je zpravidla vykládáno v souvislosti s právem vlastnickým, jako jedna ze součástí obsahu vlastnického práva (ius disponendi). Znamená oprávnění k právním úkonům týkajícím se věci, zejména (§ 130 OZ) právo převést věc na jiného, přenechat věc k užívání jinému, i jinak s ní nakládat (např. pořídit o ní závěti). Dispozice věcí v právním smyslu je současně dispozicí s právem samým. Disponovat lze nejen vlastnickým právem, ale i jiným právem, zejména závazkovým (lze je převést na jiného, vzdát se práva atd.).¹⁴⁾

Některými subjektivními právy v tomto smyslu disponovat nelze. Jsou to práva, která se označují jako „nezadatelná“ (např. ústavní práva) a jiná subjektivní práva, s nimiž dispozici platné právo z nějakého důvodu nepřipouští. Vůbec nelze disponovat „oprávněnými zájmy“, kterým je též poskytována soudem ochrana (§ 1 OSŘ) — např. zájmy nezletilých v oblasti rodinného práva. Oprávněný zájem nemůže být na někoho právním úkonem převeden, ani se ho nelze vzdát, ani jinak s ním nakládat.

Je tedy dispozice řízením (procesní dispozice) z tohoto hlediska vždy současně dispozicí subjektivním právem samým (materiální dispozicí)? Mám za to, že nikoli.

Jako typický procesní úkon, který obě dispozice spojuje, bývá nejčastěji uváděna žaloba (návrh na zahájení řízení). Žaloba představuje nepochybně úkon procesní dispozice, neboť jí se řízení zahajuje. Ale uplatňovaného subjektivního práva se podle mého názoru žaloba nedotýká, jím nijak nenakládá. Prvky dispozice subjektivním právem v žalobě jsou spatřovány v tom, že zahájení řízení v důsledku podání žaloby má (může mít)

¹³⁾ Nesrovnal: práce cit. v pozn. 3, str. 86.

¹⁴⁾ Učebnice čs. občanského práva, Orbis 1965, díl II, str. 52.

hmotněprávní účinek spočívající ve stavení běhu promlčecí doby. Tento účinek zahájení řízení má, mají jej však i jiné zákonem stanovené skutečnosti, u kterých to zákon považuje za důvodné vzhledem k účelu a podstatě institutu promlčení. Domáhání se ochrany cestou žaloby není dispozicí právem ve shora uvedeném smyslu, neboť se jí právo ani nepřevádí, ani neomezuje, ani jinak se s ním nenakládá, pouze se požaduje ochrana proti tomu, kdo právo porušuje nebo ohrožuje.

Jiné prvky dispozice subjektivním právem v žalobě jsou spatřovány v tom, že žalobou se stanoví rozsah požadované ochrany, který nemusí být totožný s rozsahem subjektivního práva. I to je pravda, ani zde však nejde o dispozici subjektivním právem, které přece trvá bez ohledu na to, zda a v jakém rozsahu se ochrany jeho nositel dovolává. Naopak zde jde typicky a výlučně o dispozici procesní, dispozici prostředkem ochrany, kterým je pro hmotné právo právě proces.

Ještě obtížnější než u žaloby by bylo shledávání prvků materiální dispozice u ostatních procesních úkonů, kterými se disponuje řízením (změna a zpětvzetí návrhu, odvolání atd.). Ty mají vliv na průběh řízení, nemají však samy o sobě žádný vliv na subjektivní právo samo. Zpětvzetí žaloby, je-li účinné, vede k zastavení řízení, aniž by tím existence, trvání, rozsah subjektivního práva byly dotčeny.

Nelze tedy názoru, že dispozice řízením je téměř vždy dispozicí subjektivním právem, přisvědčit.

Položme si však otázku, zda tomu není naopak, zda dispozice předmětem řízení (subjektivním právem) není současně vždy dispozicí řízením. Připomeneme-li si stanovisko, ze kterého zde vycházíme, že totiž dispozice v procesu se děje jen cestou procesních úkonů, které vždy mají nějaké účinky na proces, pak je evidentní, že odpověď musí být kladná. Materiální dispozice v řízení je současně dispozicí řízením. Tak je tomu u soudního smíru, který, pokud je soudem schválen, nahrazuje rozhodnutí ve věci a řízení je tím skončeno. Tak tomu bylo i u uznání a vzdání se nároku, pokud byly procesním právem upraveny jako procesní úkony; vedle dispozice subjektivním právem byly i dispozicí procesem, protože soud měl povinnost bez dalšího řízení a provádění důkazů podle nich rozhodnout.

Shrneme-li předchozí vývody, pak můžeme konstatovat, že dispozice předmětem řízení, pokud je procesně relevantní (a jen tehdy nás může z hlediska dispoziční zásady zajímat), je vždy současně dispozicí řízením; neplatí to však naopak. Dále můžeme konstatovat, že procesní dispozice je pojmově nutná, neodmyslitelná od dispozičního procesu, zatímco materiální dispozice pojmově nutná není, protože odvisí od šíře dispoziční volnosti, kterou poskytuje hmotné právo. Je možný (a existuje) proces ovládaný dispoziční zásadou, v němž je materiální dispozice zcela vyloučena. Typickým příkladem je řízení o rozvod manželství.

VII. Pro otázku, kterou sledujeme, zda dispozice řízením a dispozice předmětem řízení jsou dvě stránky téhož jevu, pak z předchozích výkladů vyplývá záporná odpověď. Procesních dispozičních úkonů existuje celá

řada a pouze jeden z nich (soudní smír) za platného právního stavu v sobě spojuje dispozici řízením i jeho předmětem.

Zdá se tedy, že podstatu dispoziční procesní zásady lze spatřovat v dispozici řízením, tj. v dovolání či nedovolání se ochrany pro porušené nebo ohrožené subjektivní právo, ve stanovení rozsahu této ochrany, ve vzdání se této ochrany, v požadavku přezkoumání rozsudku I. instance v odvolacím řízení atd.

Je-li dispozice svěřena soudu, pak již jde o princip oficiality, kdy soud uváží, zda a v jakém rozsahu bude o poskytnutí ochrany rozhodovat.¹⁵⁾ Vždy však je soudu svěřena jen dispozice procesní, ona je kritériem pro rozlišování dispozitivního a oficiozního procesu. Materiální dispozice, pokud by vůbec přicházela v takových věcech v úvahu, nemůže být soudu svěřena nikdy.

S rozdělením materiální a procesní dispozice mezi různé subjekty se můžeme setkat i v jiných případech. Materiální dispozici jinému subjektu než nositeli hmotného práva zásadně svěřit nelze, protože tato dispozice je přímo výronem subjektivního práva, které by tak bylo ochuzeno o svou podstatnou složku (opomíjíme zde zcela mimořádné případy např. národní správy). Procesní dispozici však lze výjimečně svěřit jinému subjektu, pokud to stanoví předpisy procesního práva. Tu pak jde o tzv. procesní legitimaci.¹⁶⁾

VIII. Procesní legitimace je oprávnění (dané výjimečně zákonem) vlastním jménem a pro sebe se domáhat cestou občanského procesu ochrany, i když zde není ani skutečné, ani tvrzené subjektivní hmotné právo. Znamená tedy oprávnění vlastním dispozičním úkonem (žalobou) ve svém zájmu vyvolat proces a tímto procesem disponovat, přičemž hmotněprávní dispozice je zde vyloučena, protože žalobce není subjektem hmotného práva a tudíž jím ani nemůže nakládat.

Typický příklad takové procesní legitimace najdeme v ustanovení § 292 a § 315 OSŘ, podle nichž se může oprávněný ve výkonu rozhodnutí domáhat tzv. poddlužnickou žalobou proti dlužníku povinného plnění, na něj hmotněprávní nárok má nikoli oprávněný (tedy žalobce), nýbrž povinný (tedy třetí osoba, stojící mimo spor nebo vystupující nanejvýš v roli vedlejšího účastníka). Oprávněný jako žalobce disponuje řízením a může činit všechny úkony procesní dispozice. Může uzavřít se žalovaným soudní smír, avšak jen takového obsahu, který plně vyhovuje žalobnímu návrhu. Ne-

¹⁵⁾ Protože dispozitivnost je pro občanský proces typická a převládající, je princip oficiality výjimečný a stanoví se pouze pro případy, v nichž je na poskytnutí ochrany závažný společenský zájem. Ani zde však neplatí bez výjimky. I v řízeních zahajovaných z iniciativy soudu je např. odvolání dispozičním úkonem účastníka (popř. jiného subjektu); odvolací řízení ex offio neexistuje.

¹⁶⁾ Že je třeba takové případy svěřením procesní dispozice jinému subjektu než nositeli hmotného práva upravovat velmi uvážlivě a vážit možné negativní důsledky, na to správně poukazuje Nesrovnal v již citovaném článku. Viz též Hrdlička: Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení, Studie ČSAV 5/1968.

mohl by uzavřít smír, který by znamenal hmotněprávní dispozici, jako např. úplné nebo částečně vzdání se práva, povolení splátek, poskytnutí delší platební lhůty atd. Materiální dispozice je zde zcela vyloučena, protože oprávněný není subjektem vymáhaného práva.¹⁷⁾

Přes úplné a výslovné (§ 315 OSŘ) vyloučení hmotněprávní dispozice nakládá žalobce řízením a tato procesní dispozice sama postačí, abychom mohli řízení označit jako dispozitivní.

Zcela zvláštní postavení v civilním procesu má prokurátor (a obdobně i národní výbor). Prokurátor je podle platného občanského soudního řádu oprávněn, a to ve značném rozsahu, k zahájení občanskoprávního řízení. Hovoří se zde rovněž o procesní legitimaci, i když ne zcela přesně.¹⁸⁾

V řízení je prokurátor oprávněn ke všem procesním úkonům jako účastník, s vyloučením úkonů, které může vykonat jen účastník právního vztahu. Podobně jako v předchozím případě je u prokurátora zcela vyloučena dispozice předmětem řízení, prokurátor nemůže nikdy uzavřít soudní smír, tím méně by mohl činit hmotněprávní úkony, jako je uznání či vzdání se práva.

Avšak od předchozího případu procesní legitimace se ingerence prokurátora liší ve dvou podstatných směrech:

— Především prokurátor při podání žaloby neuplatňuje své subjektivní právo, nedomáhá se ochrany pro sebe, nýbrž zasahuje v zájmu společnosti. V zájmu společnosti zasahuje i v případě, kdy je mu důvodem pro podání žaloby ochrana práv občanů, protože v žádném případě nevystupuje jako zástupce jedné strany, nýbrž i ochranu práv občanů posuzuje objektivně, ze společenského hlediska. Protože se prokurátor nedomáhá ochrany pro sebe, není ani podle občanského soudního řádu dnes platného účastníkem řízení, je jeho zvláštním subjektem a účastníky jsou účastníci právního vztahu (alespoň tvrzeného), o který v řízení jde. Toto postavení prokurátora mimo strany sporu ho daleko více přibližuje postavení soudu jako objektivního orgánu, než postavení účastníků, i když prokurátor samozřejmě nerozhoduje, nýbrž za pomoci procesních úkonů střeží v řízení socialistickou zákonnost.

— Za druhé i procesní dispozice prokurátora je omezena účelem, který jeho účast v občanskoprávním řízení sleduje. Prokurátor nemůže podat žalobu tam, kde jde o ryze osobní právo občana. Prokurátor může vzít svou žalobu zpět, avšak soud bude v řízení pokračovat (bez účasti prokurátora) k návrhu některého z účastníků. Nemusí mít tedy zpětvzetí žaloby

¹⁷⁾ Srov. Komentář k o. s. ř., díl II, Orbis 1970, str. 446 a násl.

¹⁸⁾ O procesní legitimaci lze, podle mého názoru, hovořit pouze tam, kde je někdo procesním právem zmocněn k vedení sporu, k uplatňování práva vlastním jménem a pro sebe, a může být úspěšný, i když mu nesvědčí hmotné právo. Procesní legitimace zde nahrazuje jeho nedostatek věcné legitimace. U prokurátora, který neuplatňuje v řízení své vlastní právo, nýbrž prosazuje objektivní společenský zájem, nikdy nelze hovořit o věcné legitimaci, která jinak je předpokladem úspěchu v řízení a tudíž ani o legitimaci procesní.

prokurátorem za následek zastavení řízení a řízení může i po zpětvzetí žaloby dospět k meritornímu rozhodnutí.

Proto, i když považujeme procesní dispozici za rozhodující pro obsah dispoziční zásady, musíme na tomto místě upřesnit, že to platí jen v případě, kdy se procesními prostředky sleduje ochrana vlastního (ať skutečného nebo domnělého práva či zájmu), kdy tedy ten, kdo jimi disponuje, tak činí pro sebe a ve vlastním zájmu.

Oprávnění prokurátora k podání žaloby je natolik zvláštním prvkem, svým důrazem na ochranu společenských zájmů se natolik přibližuje iniciativě soudu při zahájení řízení z úřední povinnosti, že se nám účast prokurátora jeví spíše jako prvek zásady oficiality a průlom do dispoziční zásady, než jako její projev.

IX. Na podporu tvrzení, že procesní dispozice je pro obsah dispoziční zásady určující, lze však uvést závažnější argument, a tím už se dostáváme k otázkám, které jsme si položili v úvodu.

V oblasti práva dříve soukromého přibývá kogentních norem, jejichž použití nemohou účastníci právních vztahů svou vůlí vyloučit a dohodnout si něco jiného, a naopak ubývá norem dispozitivní povahy.¹⁹⁾

Kogentní normy převažují nejen v oblasti rodinného práva i pracovního práva, ale dokonce i v oblasti občanského práva samého. Tento charakter norem občanského práva vedl dokonce k vyslovení stanoviska, že v pochybnostech je třeba přiklonit se k názoru, že jde o normu kogentní.²⁰⁾

I dříve existovaly případy, kdy dispozice subjektivním právem nebyla možná. Typickým příkladem toho jsou tzv. věci manželské, např. rozluka nebo rozvod manželství,²¹⁾ přesto řízení v těchto věcech bylo a je ovládáno dispoziční zásadou procesní. Za platného právního stavu dokonce v řízení ve věcech manželských je procesní dispozice umožněna v nejširším měřítku. Úkony procesní dispozice nepodléhají kontrole soudu a jsou bez dalšího účinné. Přitom zde dispozice subjektivním právem vůbec nepřichází v úvahu, soudní smír je povahou věci vyloučen.

Příklady omezené nebo vůbec vyloučené dispozice subjektivním právem však můžeme dnes nalézt i ve sféře majetkových vztahů (viz např. užívací práva k bytu, k pozemku, právní úprava služeb podle IV. části OZ atd.). Je to způsobeno intenzitou společenského zájmu na právní regulaci těchto „majetkových vztahů“ tak, aby odpovídaly nejen individuálním zájmům účastníků právních vztahů, ale též zájmům celospolečenským. V právní úpravě typických vztahů mezi občany a organizacemi (služby) se pak ome-

¹⁹⁾ Dispozitivní právní norma a oprávnění volně disponovat subjektivním právem nejsou totožné pojmy, avšak zřejmě spolu úzce souvisí. Zde vycházím ze stanoviska, že kogentnost norem celkově omezuje dispozici subjektivním právem, i když tomu tak nemusí být v jednotlivém případě.

²⁰⁾ Učebnice Čs. občanské právo, Praha 1974, str. 28; srov. též Luby: Právné úkony v československém občanském zákoníku, Právnické štúdie 1/1969.

²¹⁾ Štajgr: Zásady civilního soudního řízení, Praha 1946.

zením nebo vyloučením dispozice sleduje ochrana „slabšího“ účastníka tohoto vztahu, tj. občana.

Obdobné tendence, směřující k omezování dispoziční volnosti, lze vidět nejen v socialistickém občanském právu, ale též, i když v jiném rozsahu a z jiných příčin, v občanském právu buržoazním.²²⁾

Z toho, co jsme až dosud řekli, vyplývá, že tyto tendence v hmotném právu nemusí přímo ovlivňovat charakter odpovídajícího procesu. Omezení nebo vyloučení materiální dispozice samo o sobě nemá vliv na dispoziční charakter řízení, v němž má být takovému právu poskytnuta ochrana. To můžeme tvrdit právě proto, že za nezbytnou a určující pro dispoziční charakter považujeme dispozici řízením, nikoli jeho předmětem.²³⁾

X. V teorii občanského procesního práva nejde o první ani o jediný případ, kdy je určitý procesní institut vykládán za pomoci a z hlediska práva hmotného. Původní závislost a odvozenost procesu od práva hmotného, jehož prosazení a ochraně proces slouží, ovlivňovala po dlouhou dobu i teoretickou koncepci základních institutů procesního práva a ovlivňuje je mnohde dodnes (pro příklad stačí uvést otázku soukromoprávní nebo veřejnoprávní povahy norem procesního práva, pojem žaloby, pojem účastníků řízení).

Socialistická teorie civilního procesu dnes jednoznačně přijímá hledisko procesní, které vykládá jednotlivé procesní instituty samostatně a nezávisle na hmotném právu. To nejen nebrání, ale naopak napomáhá realizaci základního úkolu procesu, tj. poskytování rychlé, účinné a spravedlivé ochrany porušeným či ohroženým subjektivním právům.

Je dobře známo, k jakým teoretickým zmatkům a zejména praktickým obtížím vede, jestliže se platné právo od tohoto stanoviska odchýlí a, byť i v jednotlivém případě, vnese hmotněprávní prvky do procesních kategorií. Mám zde na mysli pojem účastníků řízení, který musí být a také je v obecnosti vymezen bez vztahu ke konkrétnímu subjektivnímu právu, o něž v řízení jde. Účastníkem řízení je ten, kdo splňuje procesním právem stanovené předpoklady, bez ohledu na to, zda je či není nositelem vymáhaného práva nebo povinnosti. Jen tak lze odpočátku řízení přesně určit, kdo má procesní postavení účastníka a je tedy legitimován k procesním

²²⁾ ... V naší době smluvní volnost je podrobena významným omezením zákony a nařízeními. Je to důsledek odklonu od liberalistických idejí a pokroku socialistických nebo intervencionistických učení (Morandiere: Droit civil, tome II, Dalloz 1966, str. 127).

²³⁾ V socialistické teorii civilního procesu byl též, byť ojediněle, vysloven názor, že obsah dispoziční procesní zásady tvoří výlučně dispozice procesem, zatímco nakládání subjektivním právem se pouze v procesu projevuje a na obsah dispoziční procesní zásady nemá. Tento názor je rovněž založen na nerozlišení procesních a hmotněprávních úkonů. Materiální dispozice nelze z obsahu procesní dispoziční zásady vylučovat; jde pouze o to, uvědomit si, že procesní dispozice je rozhodující (srov. k tomu Jodłowski: Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego, Ossolineum 1974).

úkonům, přičemž otázka jeho hmotného práva nebo povinnosti, které je předmětem řízení, bude vyřešena teprve rozhodnutím soudu ve věci.

V nesporném řízení o osvojení, kde samozřejmě nelze vystačit s obecnou definicí účastníků, určenou pro řízení sporné, použil zákonodárce pro vymezení okruhu účastníků hmotněprávních znaků (účastníky jsou rodiče osvojovaného dítěte, nikoli však tehdy, jestliže neprojevili po dobu jednoho roku o dítě opravdový zájem, který by jako rodiče projevit měli). Tím pak vzniká situace, pro soudní praxi velice obtížná, že to, co by mělo být od počátku řízení jasné jako jeho nezbytný předpoklad, totiž okruh účastníků, s kterými má soud jednat a kterým má umožnit realizaci jejich procesních práv, se vyjasňuje teprve v průběhu řízení. Přitom pak vzniká nebezpečí, že s někým, kdo měl být účastníkem, soud jednat nebude, rozhodnutí mu nedoručí a celé řízení je tím zmařeno, protože rozsudek nemůže bez doručení účastníkům nabýt právní moci a jeho účinky nenanou.²⁴⁾

Nám zde v této souvislosti nejde o nadhozené otázky účastenství, ale o demonstraci toho, že jediné samostatné procesní pojetí procesních institutů vytváří předpoklady pro to, aby se prostřednictvím procesu skutečně dostalo subjektivním hmotným právům ochrany.

Zdá se, že i dosavadní chápání procesní dispoziční zásady je převážně pod vlivem hmotněprávního hlediska. Odchylné závěry, ke kterým jsme v této práci dospěli, můžeme shrnout takto:

1. Možnost dispozice řízením a dispozice předmětem řízení prostřednictvím procesních úkonů nemusí být vždy podle platného právního stavu ve vzájemném souladu; dispozice řízením je převažující, protože je důsledkem dispozičních procesních úkonů vždy, zatímco dispozice předmětem řízení je důsledkem jen některých procesních úkonů.

2. Pro obsah dispoziční procesní zásady je určující (obligatorní) přípustnost dispozice řízením, pokud je dána tomu, kdo se domáhá ochrany ve svém zájmu a pro sebe (účastníku řízení).

3. Dispozice předmětem řízení tvoří fakultativní, nikoli nezbytnou složku dispoziční procesní zásady.

4. Omezení či vyloučení dispozice subjektivním právem v platném právu hmotném nemusí mít za následek omezení dispozitivnosti odpovídajícího procesu.

АЛЕНА ВИНТЕРОВА

Соображения о понятии принципа диспозитивности

РЕЗЮМЕ

Принцип диспозитивности — один из основополагающих и специфических принципов гражданского процесса. Содержание этого принципа в общих рамках обусловлено природой материального права, которому и служит гражданский процесс. Автор

²⁴⁾ Srov. učebnice Občanské právo procesní, Orbis 1968, str. 44 a násled.; Komentář k o. s. ř., Orbis 1970, díl I, str. 308.

статьи задается вопросом, действует ли эта зависимость от природы материального права и в отношении социалистического гражданского процесса и понимания им принципа диспозитивности.

Диспозитивность (располагать) в процессе — вбирает в себя как распоряжение предметом производства (т. е. субъективным правом, защита которого имеется в виду при производстве), так и распоряжение фактическим процессом. И то и другое осуществляется исключительно путем процессуальных действий, которые следует отличать от материально-правовых действий. Процессуальные и материально-правовые действия подпадают под раздельный правовой режим, что особенно проявляется в отношении недействительности действия. Для содержания процессуального принципа диспозитивности определяющим фактором являются процессуальные действия.

Типичным процессуальным действием диспозитивного характера являются иск, внесение изменения и отказ от иска, мировое соглашение по суду, средства обжалования, заявление о выдаче распоряжения по исполнению решения и т. д. Автор приходит к выводу, что всякое диспозитивное процессуальное действие сводится к распоряжению производством, процессом, так как тем или иным образом оказывает влияние на порядок осуществления процесса. Однако распоряжение предметом производства свойственно лишь некоторым диспозитивным процессуальным действиям; согласно действующему гражданскому процессуальному кодексу к их числу относятся только судебное мировое соглашение. Признание или отказ от исковых требований (традиционные диспозитивные действия, которые сводятся к распоряжению предметом производства) как процессуальные действия вообще не урегулированы, а поэтому не могут входить в число элементов, образующих содержание процессуального принципа диспозитивности.

Мировое соглашение по суду как единственное действие диспозитивного характера, сводящееся к распоряжению производством и его предметом, может иметь место только там, где таковое допускается природой материального права. Там, где это недопустимо, исключена возможность распоряжения предметом производства, но может иметь место распоряжение производством. Типичный пример — производство по делам о расторжении брака. За изъятием судебного мирового соглашения здесь допускается применение всех процессуальных действий диспозитивного характера. Факт наличия возможности распоряжаться производством является достаточным для того, чтобы утверждать, что производство подвластно принципу диспозитивности.

Основываясь на вышеприведенных соображениях, автор приходит к выводу, что для содержания процессуального принципа диспозитивности определяющим является распоряжение производством, а не его предметом. Поэтому ограничение либо исключение диспозитивности субъективным правом в действующем материальном праве necessarily влечет за собой ограничение диспозитивности соответствующего процесса.

ALENA VINTEROVA

Erwägungen über die Auffassung des Dispositionsprinzips

RESUME

Das Dispositionsprinzip gehört zu den grundlegenden und spezifischen Prinzipien des Zivilprozesses. Sein Inhalt wird im allgemeinen durch den Charakter des materiellen Rechts, dem der Zivilprozess dient, bestimmt. Die Autorin wirft die Frage auf, ob diese Abhängigkeit vom Charakter des materiellen Rechts auch für den sozialistischen Zivilprozess und seine Auffassung des Dispositionsprinzips Geltung hat.

Die disposition (Verfügung) im Prozess beinhaltet sowohl die Disposition bezüglich des Gegenstandes des Verfahrens (d. i. des subjektiven Rechts, um dessen Schutz es im Verfahren geht), als auch die Disposition bezüglich des Verfahrens selbst. Beides geschieht grundsätzlich mittels Prozesshandlungen, die von materiellrechtlichen Handlungen zu unterscheiden sind. Prozessuale und materiellrechtliche Hand-

lungen richten sich nach verschiedenem rechtlichem Regime, was besonders in der Frage der Ungültigkeit der Handlung zum Ausdruck kommt. Für den Inhalt des prozessualen Dispositionsprinzips sind die Prozesshandlungen bestimmend.

Typische dispositive Prozesshandlungen sind die Klage, die Änderung und die Zurücknahme der Klage, der gerichtliche Vergleich, die Rechtsmittel, der Antrag auf Anordnung der Exekution usw. Die Autorin gelangt zum Schluss, dass jede dispositive Prozesshandlung eine Disposition bezüglich des Verfahrens, des Prozesses bedeutet, da der Verlauf des Prozesses in irgendeiner Weise beeinflusst wird. Dagegen stellen nur einige dispositive Prozesshandlungen eine Disposition mit dem Gegenstand des Verfahrens dar; nach der geltenden Zivilprozessordnung bezieht sich dies nur auf den gerichtlichen Vergleich. Die Anerkennung des Anspruchs und der Verzicht auf den Anspruch (traditionelle dispositive Handlungen, die eine Disposition mit dem Gegenstand des Verfahrens darstellen) sind als Prozesshandlungen überhaupt nicht geregelt und können daher den Inhalt des Dispositions-Prozessprinzips nicht mitbestimmen.

Der gerichtliche Vergleich als einzige Dispositionshandlung, die eine das Verfahren und auch seinen Gegenstand betreffende Verfügung darstellt, ist nur dort möglich, wo die Natur des materiellen Rechts dies zulässt. Dort, wo sie es nicht zulässt, ist die Disposition mit dem Gegenstand des Verfahrens ausgeschlossen, die Disposition mit dem Verfahren aber möglich. Typisches Beispiel ist das Ehescheidungsverfahren. Mit Ausnahme des gerichtlichen Vergleichs sind hier alle dispositiven Prozesshandlungen zulässig. Die Möglichkeit der Disposition mit dem Verfahren reicht dazu hin, dass wir behaupten können, dass das Verfahren vom Dispositionsprinzip beherrscht wird.

Aus den oben angeführten Erwägungen leitet die Autorin den Schluss ab, dass für den Inhalt des Dispositions-Prozessprinzips die Disposition mit dem Verfahren, nicht mit dessen Gegenstand, bestimmend ist. Daher muss die Beschränkung oder der Ausschluss der Disposition mit dem subjektiven Recht im geltenden materiellen Recht keineswegs die Beschränkung der Möglichkeit, mit dem entsprechenden Prozess zu disponieren, zur Folge haben.